

αντί

Περίοδος Β'
Τεύχος 515
Παρασκευή
19 Φεβρουαρίου 1993
Δρχ. 250

ΝΙΚΟΣ ΓΑΒΡΙΗΛ ΠΕΝΤΖΙΚΗΣ

- ΚΥΠΡΟΣ: ΑΜΛΑΓΗ ΣΚΗΝΙΚΟΥ
- ΤΙ ΓΙΝΕΤΑΙ ΣΤΗ ΝΟΜΙΚΗ ΘΡΑΚΗΣ;
- ΑΓΕΤ: ΤΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΠΛΗΘΑΙΝΟΥΝ
- Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ
- ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΣΤΗΝ ΚΡΑΪΝΑ
- ΙΤΑΛΙΑ: ΕΚΑΝΑΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΙΑ ΝΑ ΚΛΕΒΟΥΝ
- ΓΕΡΜΑΝΙΑ: ΝΑΖΙΣΤΙΚΑ ΡΟΚΑΚΙΑ

ΠΡΟ... ΠΡΟ... ΠΡΟ... ΠΡΟΣΕΧΕ!...
 ΜΕ... ΜΕ... ΜΕ... ΤΑ... ΤΑ... ΤΑ... ΣΚ... ΣΚ...
 ΣΚ... ΣΚΟΠΙΑ ... ΤΑ... ΤΑ... ΤΑ 'ΦΑΝΑ...
 ΣΚ... ΣΚ... ΣΚ...

ΣΕ «ΚΡΙΣΙΜΗ»
 ΚΑΜΠΗ ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΩΝ ΣΚΟΠΙΩΝ
 ΠΟΥ ΕΠΙΠΟΛΑΙΑ ΑΝΕΔΕΙΧΘΗ ΣΕ ΜΕΙΖΟΝΑ
 ΕΘΝΙΚΗ ΥΠΟΘΕΣΗ...

★ ...Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ
 ΠΑΡΑΠΑΙΕΙ

Φ... Φ... Φ... ΦΤΟΥ!
 ΤΑ... ΤΑ... ΤΑ...
 ΠΑΤΗ ΣΕΣ!...

Ο πρωτοποριακός χαρακτήρας της πεζογραφίας του Πεντζίκη

του Γιώργου Αράγη

Σήμερα, κρίνοντας από τα αποτελέσματα, μπορούμε να πούμε πως οι πεζογράφοι της γενιάς του τριάντα, των οποίων το έργο συνέβαλε περισσότερο στην ανανέωση του αφηγηματικού μας λόγου, δεν ήταν αυτοί που προέβλεπε ο Θεοτοκάς στο Ελεύθερο πνεύμα. Τα πρότυπα του Θεοτοκά ανήκαν μάλλον σε παρωχημένη εποχή. Οι ανανεωτές ήταν συγγραφείς αρκετά αφανείς στον καιρό τους, αλλά με έντονες νεωτερικές τάσεις. Ήταν ο Σκαρίμπας και η Αξιώτη, από το ένα μέρος, και η Θεσσαλονικιά τετράδα των Ξεφλούδα, Δέλιου, Γιαννόπουλου και Πεντζίκη, από το άλλο. Ακόμα μιά φορά οι πρώιμες προβλέψεις έμειναν ακάλυπτες από την ετυμηγορία του χρόνου.

Η τετράδα της Θεσσαλονίκης, όντας ενημερωμένη για τις εξελίξεις του είδους στην Ευρώπη, εισηγήθηκε, με τα πεζογραφήματά της κυρίως, αλλά και με τις μεταφράσεις και τα θεωρητικά της κείμενα, τον μοντερνισμό του πεζού λόγου. Το παράδειγμά της είχε αρχικά μικρή απήχηση και μάλλον θεωρήθηκε σαν μια πεζογραφική παρεκτροπή χωρίς μέλλον. Όταν ωστόσο κοιτάξουμε σήμερα πίσω μας βλέπουμε πως το αστικό μυθιστόρημα που καλλιεργήθηκε την ίδια εποχή στην Αθήνα δεν κόμιζε τίποτα το ιδιαίτερα καινούργιο. Ενώ το έργο των Θεσσαλονικιών, δειλά στην αρχή και αργότερα πιο ανοιχτά, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της πεζογραφίας μας.

Από την τετράδα της Θεσσαλονίκης το πιο δραστήριο και συγγραφικά ρηξικέλευθο μέλος υπήρξε αναμφίβολα ο Ν. Γ. Πεντζίκης. Προσωπικότητα πληθωρική, άσκησε «δια ζώσης» και με τα γραφτά του σημαντική επίδραση στο πνευματικό μας γίγνεσθαι. Ως πεζογράφος ειδικότερα ο Πεντζίκης αποτέλεσε την πρωτοποριακή αιχμή της τετράδας της Θεσσαλονίκης. Είχε την οξυδέρκεια να μαθητέψει έγκαιρα στα μεγάλα νεωτεριστικά έργα των αρχών του αιώνα. Και είχε ακόμα το τάλαντο που χρειαζόταν για να προχωρήσει, σύμφωνα με την κράση του, πιο πέρα από αυτά. Σε κανένα από τα έργα που μαθήτευσε δεν στάθηκε ένας στατικός μαθητής των διδαγμάτων τους. Αντίθετα τα αντιμετώπισε με δημιουργικό τρόπο και τα προώθησε σε βαθμό που να προκαλεί έκπληξη. Κι αυτό νωρίς, προτού να πορευτούν προς την ίδια κατεύθυνση άλλοι ευρωπαίοι ομότεχνοι.

Παράδειγμα η περίπτωση της μαθητείας του στον Ζιντ. Ο Ζιντ στο μυθιστόρημά του *Οι κιβδηλοποιοί* διακόπτει σε ένα κεφάλαιο –το έβδομο του δεύτερου μέρους– την αφηγηματική συνέχεια για να σχολιάσει, σαν αντικειμενικός κριτής, τους ήρωές του. Ενέργεια που αποτελούσε καινοτομία στα χρονικά του πεζού λόγου. Ο Πεντζίκης θα πρέπει να ήταν από τους πρώτους που διέκρινε τη σημασία και τις προοπτικές που άνοιγε η καινοτομία αυτή στην αφήγηση. Μια τέτοια αλλαγή προσανατολισμού του αφηγητή, από την κειμενική δράση στους αφηγηματικούς ήρωες, συναντούμε επανειλημμένα στα γρα-

φτά του. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο αφηγητής παίρνει απόσταση από τη θέση του αφηγητή ως αφηγητή γεγονότων, καταστάσεων κ.λπ. και μιλάει σαν σχολιαστής. Μέχρι εδώ η αξία του Πεντζίκη βρίσκεται στο γεγονός ότι διέκρινε τη σημασία της καινοτομίας του Ζιντ. Αυτή όμως την καινοτομία, ακολουθώντας πορεία παράλληλη με το πρωτοποριακό ευρωπαϊκό μυθιστόρημα, την πήγε δύο θέσεις παραπέρα. Η πρώτη θέση αφορά την επέκταση του σχολιασμού, πέρα από τα αφηγηματικά πρόσωπα, στο έργο γενικότερα. Ο αφηγητής δηλαδή ανοίγει νοερές παρενθέσεις για να σχολιάσει το έργο που γράφει. Η δεύτερη θέση έχει να κάνει με την πιο εργαστηριακή τεχνική της σύγχρονης πεζογραφίας. Την τεχνική του να γράφεις τα κείμενα συζητώντας πώς να τα γράφεις. Πρόκειται για διάσημη πια τεχνική με την οποία έχουν γραφτεί πολλά έργα. Και στα γραφτά του Πεντζίκη πάνοι αρκετή έκταση.

Ένα άλλο παράδειγμα, που δείχνει τον δημιουργικό τρόπο με τον οποίο εκμεταλλεύοταν ο Πεντζίκης τα πρότυπά του, είναι εκείνο του συνειρμικού λόγου. Τον γνώρισε στον Ντυζαρντέν ή πιθανότερα στον Τζόυς. Αυτοί οι δύο δεν ανακάλυψαν βέβαια τον συνειρμικό λόγο – τον είχε ανακαλύψει η ποίηση πριν από δυόμισι χιλιάδες χρόνια. Τον εφάρμοσαν όμως με αξιώσεις στην πεζογραφία. Την τεχνική του συνειρμού ωστόσο ο Πεντζίκης την προχώρησε ως τις έσχατες συνέπειές της. Τόσο που από την άποψη αυτή τα γραφτά του να αποτελούν οριακό σημείο στα νεοελληνικά γράμματα. Αλλά και απόλυτα να ιδωθεί δεν νομίζω ότι μπορεί να πάει κανείς παραπέρα από τις θέσεις του Πεντζίκη. Θέσεις οι οποίες απέχουν πολύ από τα πρότυπά του.

ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ

Ο δημιουργικός διάλογος που άνοιγε με τα πρωτοποριακά έργα των αρχών του αιώνα αποτελεί τη μία πλευρά του ρηξικέλευθου ταλέντου του. Η άλλη πλευρά έχει να κάνει με τις προσωπικές κατακτήσεις που δεν ξεκινούν από κάποιο ξένο επίτευγμα. Τις δικές του δη-

λαδή πρωτότυπες επινοήσεις που δεν είχαν εφαρμοστεί άλλοτε στη πεζογραφία. Αναφέρω ένα σχετικό παράδειγμα. Το παράδειγμα της περιγραφής με αποσπασματικές λεπτομέρειες. Από την *Πραγματογνωσία* ιδίως και μετά γίνεται ολοένα φανερό η τάση του συγγραφέα να αποδίνει τα πράγματα με αυτόν τον τρόπο. Ότι παρουσιάζει, το παρουσιάζει συνήθως από ορισμένες λεπτομέρειές του, χωρίς να προσπαθεί να το αποδώσει σφαιρικά και ολοκληρωμένα. Είτε πρόκειται για μια πόλη, είτε για ένα βουνό, είτε ένα δρόμο, είτε ένα βάζο. Από το βάζο λ.χ. θα δώσει κάποιες λεπτομέρειες που χαρακτηρίζουν κάποιο επίπεδό του (σχήματος, χρωματικής σύνθεσης, προέλευσης, μνήμης κ.λπ.). Και αν το φέρει –και συχνά το φέρνει– η περίπτωση να το αναφέρει δεύτερη ή τρίτη φορά, θα δώσει πάλι κάτι αποσπασματικά χαρακτηριστικό από την ολότητά του κ.ο.κ. Έτσι φτάνει συχνά να αποδίνει το αφηγηματικό του αντικείμενο με αποσπασματικές λεπτομέρειες διαφορετικών επιπέδων. Κάτι που θυμίζει τον κυβισμό και τα επίπεδα των πινελιών στη ζωγραφική του.

Μια άλλη αφηγηματική πρωτοτυπία αποτελεί η «σπαστή» συγκρότηση μερικών κειμένων. «Σπαστή» με την εξής έννοια: Σε μία αρχική, ας πούμε, μικρή κειμενική ενότητα παρουσιάζεται κάποιο πρόσωπο ή τόπιό ή ζήτημα κ.λπ. Αμέσως μετά, σε μια δεύτερη παρόμοια ενότητα, παρουσιάζεται κάτι διαφορετικό κ.ο.κ. Καθώς προχωράει το κείμενο με διαδοχικές τέτοιες ενότητες, ορισμένα πρόσωπα, τοπία ή ζητήματα επανέρχονται σε μεταγενέστερες δίνοντας συνέχεια στο ρόλο που είχαν στις προηγούμενες. Και αυτό μπορεί να συνεχίζεται μέχρι να ολοκληρωθεί ένα κεφάλαιο ή ένα έργο. Η τακτική αυτή πρωτοεμφανίστηκε στην *Πραγματογνωσία*. Και έπειτα στις *Σημειώσεις εκατό ημερών*, στο *Αρχείο* και σε μερικά μικρότερα πεζά.

Κάτι άλλο που θα άξιζε να επισημάνει κανείς είναι η φύση του αφηγηματικού του υλικού. Αν εξαιρέσουμε τα δύο πρώτα βιβλία (*Ανδρέας Δημακούδης* και *Ο πεθαμένος και η ανάσταση*) τα οποία έχουν κάποιο θεματικό σκελετό, από εκεί και πέρα ο Πεντζίκης, εφαρμόζοντας το συνειρμικό γράφημο, αντλεί το αφηγηματικό του υλικό από το πανόραμα της γνωστικής μας κοινωνικομορφώσεως. Τη μυθολογία, την ιστορία, τη γεωγραφία, τη λογοτεχνία και τις άλλες τέχνες, τα ιερά κείμενα, τη βοτανική, την αρχιτεκτονική, τα λαϊκά αποφθέγματα και ό,τι άλλο μπορεί να βάλει ο νους κανενός. Όλα αυτά ως υλικό έργων, χωρίς τον κλασικό αφηγηματικό «μύθο», δεν θα ήταν παρά μία ανιαρή αλυσίδα παραθεμάτων. Ο συγγραφέας ωστόσο, και παρά την τάση του να στοχάζεται συχνά, ξεπερνάει αυτόν τον σκόπελο με το ποιητικό στοιχείο με το οποίο προικίζει τα γραφτά του. Γιατί κατά βάθος είναι ποιητής, ένας άνθρωπος δηλαδή που τα βλέπει όλα με τα μάτια μιας ποιητικής κράσεως.

Το έργο του Πεντζίκη για τους μελετητές αποτελεί πραγματική άβυσσο. Θέλω να πω ότι είναι ανεξάντλητο ορυχείο υλικού για μελέτη. Με τα προηγούμενα ήθελα να δώσω λίγα ψήγματα της ρηξικέλευθης δομής αυτού του έργου. Δυό λόγια μόνο ακόμα για τον περίφημο εσωτερικό μονόλογο. Ο Πεντζίκης είναι ο μόνος από τη θεσσαλονικιά τετράδα που αρχιτεκτόνησε γνήσιο εσωτερικό μονόλογο. Πολύ περιορισμένα όμως. Για τον εσωτερικό μονόλογο έχουν ειπωθεί πολλά, αλλά ως πεζογραφική πράξη στον τόπο μας αποτελεί μάλλον μύθο. Ως εφαρμοσμένη δηλαδή τεχνική σπανίζει στην αφήγησή μας.

ΤΑ ΜΥΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Είναι αλήθεια ότι ο Πεντζίκης ανήκει στους δύσκολους συγγραφείς, που δεν έχουν πλατύ αναγνωστικό κοινό. Δεν είναι διασκεδαστικός με την κοινή έννοια της λέξης, ούτε είναι κατάλληλος για να περνάει κανείς την ώρα του. Δεν είναι της σειράς του Βενέζη, του Λουντέμη, του Αθανασιάδη κ.λπ. Συμβαίνει ωστόσο το περιορισμένο κοινό του να είναι κυρίως αυτό που διαμορφώνει την εξέλιξη της πε-

ζογραφικής «γλώσσας». Θέλω να πω ότι το έργο του το μελετούν προπάντων όσοι μαθητεύουν στα μυστικά του λόγου. Από την άποψη αυτή το έργο του έχει παίξει –και φαντάζομαι πως θα συνεχίσει να παίζει– εξαιρετικό ρόλο στην πορεία της λογοτεχνίας μας. Δεν έχει παρά να κοιτάξει κανείς να δει τι άλλαξε από τον Πεντζίκη και μετά στα πεζογραφικά μας πράγματα, για να καταλάβει πόσο γόνιμη στάθηκε η παρουσία του. Από τη γενιά του τριάντα και δώθε η πεζογραφία μας ακολουθεί δύο διαφορετικούς δρόμους. Ο ένας είναι της παραδοσιακής αφήγησης, που έχει αρχή, μέση και τέλος και βασίζεται στη χρονολογική ανέλιξη ορισμένης ιστορίας. Ο άλλος είναι ο δρόμος που χάραξε η τετράδα της Θεσσαλονίκης μαζί με τον Σκαρίμπα και την Αξιώτη, ο δρόμος δηλαδή του πεζογραφικού μοντερνισμού. Προς αυτήν την κατεύθυνση, τη δεύτερη, η συμβολή του Πεντζίκη υπήρξε περισσότερο από σημαντική, υπήρξε θεμελιώδης. Από μια πρόχειρη ματιά στη νεότερη πεζογραφία μας μπορεί να διαπιστώσει κανείς τα εξής: Οι πιο «συνειρμικοί» πεζογράφοι μας παρουσιάζουν ευδιάκριτα σημάδια μαθητείας στον Πεντζίκη. Ενωώ πεζογράφους όπως ο Κιτσόπουλος, ο Ιωάννου, ο Χάκκας, ο Χειμωνάς, ο Λαχάς, ο Κοσματόπουλος κ.ά. Εξόν από αυτούς έχουμε πεζογράφους που από πρώτη άποψη δεν μας πάει να σκεφτούμε ότι σχετίζονται με το μοντερνισμό του Πεντζίκη. Πεζογράφοι όπως ο Α. Κοτζιάς, ο Βαλτινός, ο Μηλιώνης, ο Καζαντζής. Αν καλοπροσεξουμε ωστόσο θα δούμε πως το έργο τους έχει μεικτή δομή: θεματική-συνειρμική. Είναι πεζογράφοι που ακολουθούν μέση πορεία, μεταξύ της παραδοσιακής αφήγησης και της μοντερνιστικής. Όσον αφορά τους πιο νέους η χρήση του συνειρμού, είτε σε αμιγή μορφή είτε σε μεικτή, αποτελεί πια κοινό τόπο.

Το συμπέρασμα είναι ότι ο Πεντζίκης με την πρωτοποριακή πεζογραφία του, αν και όχι πολυδιαβασμένος, άσκησε έντονη επίδραση στη νεότερη πεζογραφία μας και ουσιαστικά, μαζί και με λίγους άλλους συνοδοιπόρους του, άλλαξε την πορεία της. Είναι νομίζω το καλύτερο δείγμα της αξίας ενός έργου το να έχει επιδράσει διαμορφωτικά πάνω στην εξέλιξη του είδους.